

Da Fyns jord blev lagt i lænker

Christian V's matrikel som kilde til belysning af produktions- og ejendomsstruktur i 1682

Af *Finn Stendal Pedersen*

I begyndelsen af december 1985 forsvarede jeg min disputats, der havde titlen Fynsk landbrugs vilkår 1682. Statistiske studier i produktionsmuligheder og ejendomsstruktur på grundlag af forarbejderne til Christian V's matrikel. I det følgende skal jeg fremlægge nogle af mine synspunkter på Christian V's matrikel som kilde samt nogle hovedresultater af min undersøgelse.

Udgangspunktet for hele undersøgelsen var i sin tid, at jeg gerne i sammenhæng med de nye tolkningstendenser vedrørende landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet og deres betydning ville bidrage til at gøre op med den implicite eller eksplicitte forudsætning i den gængse historieskrivning, som går ud på, at den danske landbobefolkning stagnerede økonomisk og socialt i de hundrede år, som gik forud for stavnsbåndsløsningen i 1788. Der var nemlig meget, som tydede på, at prisudviklingen efter 1720'ernes depression satte gang i moderniserings- og udviklingsbestrebelse hos såvel bønder, som godsejere og præster. Nogle få samtidige kilder taler om nyrydninger, nyopdyrkning og intensiveret drift inden for de gamle bymarkers grænser op igennem denne periode, ligesom den daværende senmerkantilistiske økonomiske teori ud fra sin målsætning om en øget befolkningsmængde opfordrede til en øget fødevarereproduktion indenfor landbrugssektoren. Det sidste var en væsentlig baggrund for, at reform-

Finn Stendal Pedersen, f. 1943. Lektor ved Odense Universitet. Har bl.a. skrevet: *Væverhuset fra Lunde. Et hus i Den fynske Landsby*. 1983. *Fjelstedgården. Fjelstedgården i Den fynske Landsby under driftsfællesskab og efter udskiftning 1680-1900*. 1985. *Fynsk Landbrugs Vilkår 1682. Statistiske studier i produktionsmuligheder og ejendomsstruktur på grundlag af forarbejderne til Christian V's matrikel*. 1985. (disp.).

debatten begyndte allerede i midten af 1750'erne. Endelig kan det nævnes, at udskiftningslovgivningen, der jo allerede begyndtes i 1758, fik sit højdepunkt i loven fra 1781, som gav det endelige stød til ændringen af hele det danske kulturlandskab og de vante samlivsformer.

Der var således en række væsentlige og allerede kendte forhold, som pegede på, at såfremt en afbalanceret vurdering af 1700-tallets landbrugspolitik skulle opnås, måtte myten om stavnsbåndsløsningens igangsættende betydning aflives. Dette er selvfølgelig et vanskeligt projekt at gennemføre, da myten er en af de mere sejlivede og elskede i den almindelige historieopfattelse i Danmark. For at nå dette mål ønskede jeg at få etableret et troværdigt billede af den økonomiske udvikling indenfor landbrugssektoren fra reformdebattens begyndelse og frem til omkring 1800. Desuden skulle dette billede af den økonomiske udvikling sammenholdes med såvel den samtidige økonomiske teori som den politiske diskussion og lovgivning.

Det er imidlertid vanskeligt at skabe dette økonomiske billede, da mangelen på statistisk anvendeligt kildemateriale for denne periode er stor. For at få det nødvendige grundlag for at bedømme udviklingen kræves der en pålidelig opgørelse over den grundlæggende produktionsøkonomiske struktur ved påbegyndelsen af 1700-tallets reformlovgivning, det vil sige omkring 1760. Såfremt en sådan struktur kunne klarlægges, skulle det være muligt at få en indsigt i livsbetingelserne for agrarsamfundets forskellige klasser op igennem perioden 1720-1800 ved at koble en række enkeltstående kilders oplysninger om de enkelte gårde og huse sammen på deres rette plads i strukturen. Nogle af disse kilder er således skøder, fæstebreve, synsforretninger, godsregnskaber og skifteforretninger.

Den første forudsætning for hele dette samlede projekt er således etableringen af en oversigt over den produktionsøkonomiske struktur på et tidspunkt før 1760. Jeg kastede mig selvfølgelig ud i en eftersøgning af dette materiale, og her viste det sig hurtigt, at mulighederne indskrænkedes drastisk, når man udelukkede retrospektive slutninger ud fra senere kilder, som f.eks. udskiftningsforretningerne og forarbejderne til 1844 matriklen. Faktisk blev den eneste tilbageværende mulighed at se nærmere på det kildemateriale, som er samlet i for-

arbejderne til Chr. V's matrikel fra første halvdel af 1680'erne.

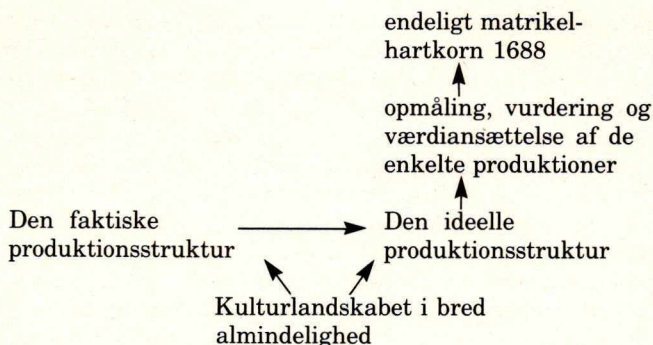
Udnyttelsen af dette kildemateriale viste sig hurtigt at være betydeligt mere problemfyldt end først antaget ud fra den eksisterende forskning og litteratur, men den nærmere afklaring af kildens ophavssituation, som der i det følgende skal berettes om, giver mig dog anledning til at mene, at kilden med visse modifikationer bliver en enestående anvendelig kilde til at belyse produktions- og ejendomsstruktur i slutningen af 1600-tallet.

Udgangspunktet for matrikuleringen var et klart ønske hos regeringen om at få et ensartet ligningsgrundlag for den produktionskat, som man i 1661/62 havde pålagt landbruget. Man havde først taget sit udgangspunkt i de enkelte godsers jordebøgers landgildeydelse, men selv efter rettelser og tillem্পninger af disse jordebøgers angivelser vedblev der at være klager. Efter adskillige tilløb op igennem 1670'erne tog man endelig fat på en fornyelse i 1680.

Myndighederne ønskede altså at få gennemført en retfærdig og ligelig skatteansættelse af de enkelte landbrug, og myndighederne fandt det ligeledes rimeligt, at denne skatteansættelse fandt sted ud fra de produktionsmuligheder, som de enkelte landbrug havde. De fastsatte derfor i de endelige instrukser af 16. april 1681 nogle vurderingsregler, som ikke skulle tage hensyn til den faktiske produktion, men alene til den mulige produktion. Hvis en landbruger derfor ikke sørgede for at få det maksimale udbytte af sit brug, måtte han bøde for sin dårlige udnyttelse af ejendommen ved at betale en forholdsvis mere tyngende skat. Det er aldeles afgørende indledningsvis at fastholde dette princip om, at matrikuleringen ikke tilstræbte at give udtryk for den faktiske, men den ideelle produktionsmulighed.

Den kildemæssige situation skulle gerne fremgå af figur 1. Hvis man antager, at ansættelsen af de enkelte produktionstyper skete ud fra et forsvarligt grundlag, bliver spørgsmålet stadig, om ansættelsen i så fald kan sættes lig med den faktiske landbrugsproduktion og den faktiske produktionsstruktur.

Her må det fastholdes, at ansættelsen af den ideelle produktion og dennes værdi jo alene kunne ske ud fra de i samtiden kendte dyrkningsmetoder, redskaber og afsætningsmuligheder. I praksis vil der derfor være en stor tidsbundethed og et

Figur 1. Oversigt over den grundlæggende kildesammenhæng.

sammenfald mellem de faktiske forhold og opfattelsen af, hvad der er den ideelle, mulige produktion. Dette kan illustreres med, at f.eks. skovenes værdi som driftspotentiale, ifølge reglerne, alene skal ansættes efter, hvor mange svins olden de kan give årligt. Endvidere i det forhold, at man hurtigt opgiver opmålingen af engene, således at man for overdrev og enges vedkommende nøjes med skønsmæssige ansættelser, mens agerjorden stadig omhyggeligt skal opmåles og boniteres. Dette vidner om, at den animalske produktions afsætningsmuligheder var dårlige i 1680'erne. Værdiansættelsen af brødkornet i forhold til havrejorden er også sket ud fra markedets prisrelationer i samtiden. Resultatet af disse overvejelser bliver således, at den ideelle hartkornsværdi i 1680'erne er et udtryk for den samlede værdi af de enkelte produktionstyper, som tillagdes værdi i samtiden, således som produktionen fandt sted med den da kendte dyrkningsteknik og de da kendte afsætningsmønstre. Teoretisk skulle der således være sandsynlighed for, at den ideelle produktionsvurdering i 1680'erne i hovedtrækkene er sammenfaldende med den faktiske produktionsstruktur. Dette forudsætter igen, at ansættelsen ud fra de givne forudsætninger fandt sted på et rimeligt grundlag.

Jeg har derfor fundet det rimeligt at undersøge reglerne for opmålingen og vurderingen af de enkelte dele af landbrugsproduktionen nærmere for at søge klarlagt, i hvor høj grad man

tog hensyn til de formodede faktiske forhold i produktionsstrukturen. I denne del af undersøgelsen har jeg ligeledes søgt at finde ud af, hvor man fik inspirationen fra til de enkelte vurderinger.

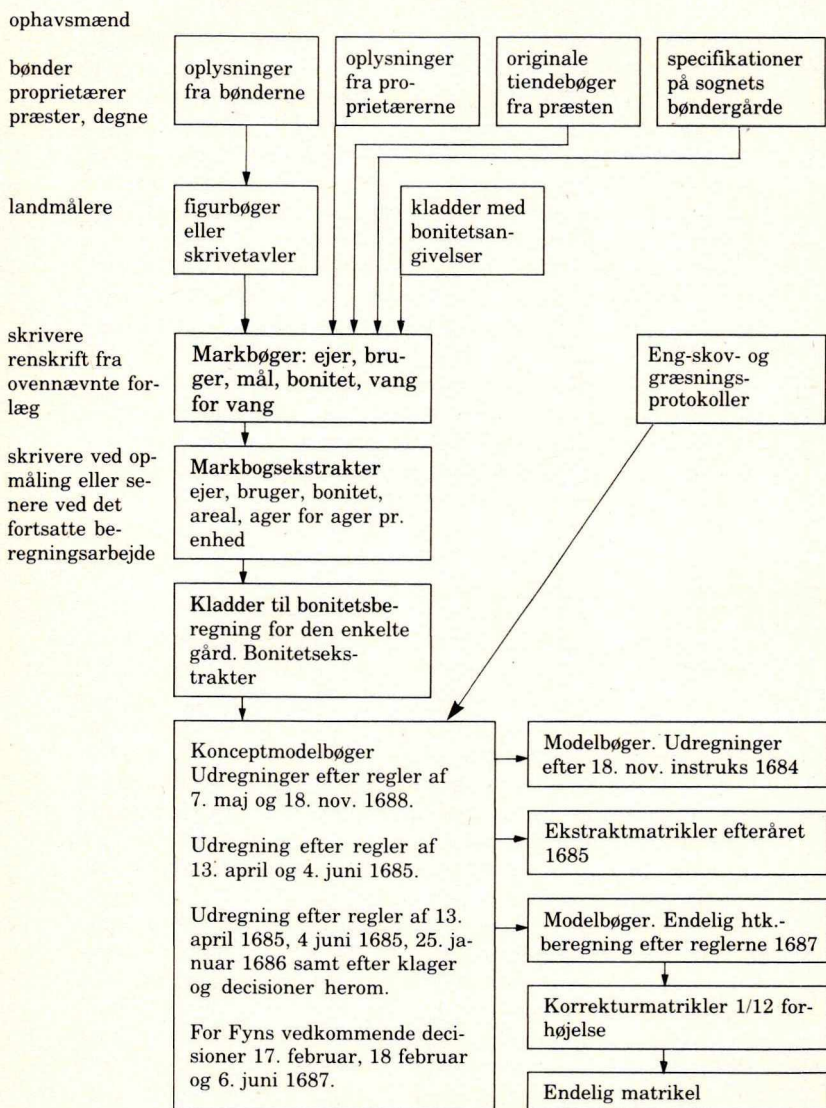
Dernæst har jeg søgt at se på, hvor godt man udførte den påbudte opmåling og vurdering i praksis samt, hvorvidt der kan være opstået misforståelser af reglerne i de enkelte opmålingskommissioner og hos de enkelte landmålere.

Som det tredje har jeg derpå undersøgt værdiansættelserne af de enkelte produktioner nærmere, for at se om omregningen fra produktionstype og mængde til hartkorn forekommer rimelig.

I alle disse kildeundersøgelser har jeg anvendt den centrale administrations arkivalier vedrørende matrikuleringen og herunder specielt udvalgt Fyn som geografisk undersøgelsesområde, og jeg vil i det følgende gennemgå nogle af resultaterne af denne tredelte kildeundersøgelse.

Reglerne for opmåling og vurdering

Den endelige beslutning om en fuldstændig nyopmåling, bonitering og vurdering af det danske landbrugs produktionsgrundlag må senest være truffet i regeringsorganerne i januar kvartal 1681. Der var en lang og møjsommelig vej fra arbejdets begyndelse og frem til den endelige fastsættelse af hartkornet og dermed skattegrundlaget i 1688. Arbejdsprocessen og det indbyrdes forhold mellem de bevarede protokolrækker fremgår af figur 2. Spørgsmålet som i den forbindelse naturligt rejser sig bliver da, om man i arbejdet har fulgt bestemte ensartede regler for arbejdet, om man har efterfulgt pålæggene samt om den omregning til hartkorn af de enkelte produktionsmuligheder, som fandt sted, var rimelig. Min undersøgelse viser, at man ved opmåling og vurdering fuldt ud søgte at opfylde instruksernes krav til angivelse af indsamling af de forskellige oplysninger. Imidlertid var der mulighed for at misforstå instrukserne vedrørende indsamling af hvileoplysningerne, hvor nogle kommissioner gav de faktiske brug/hvileoplysninger, som de fik dem oplyst af bønderne, mens andre fulgte embedsmændenes oprindelige hensigt, nemlig at angive de generelle brug/hvile perioder for vangenens generelle rota-

Figur 2. Oversigt over ophavssituationen for og sammenhængen mellem martrikulerings protokolrækker 1681-1688.

tion. Det sidste var ud fra min undersøgelse af værdifastsættelsen til hartkorn den rimeligste løsning, idet embedsmændene ud fra kendskabet til de svenske vurderingsregler synes at have regnet med kun at give en tredjedels hvile til den dyrkede jord.

Desuden viser gennemgangen af værdiforholdene og de administrative beregningsinstrukser, at hartkornsansættelsen af hø og græsningsmulighederne var alt for lavt vurderet i forhold til agerjorden. Endvidere fremgår det, at man oprindeligt skulle ansætte græsningsværdien af de hvilende jorder ifølge den oprindelige instruks, men denne hartkornsansættelse bortfaldt senere i beregningsarbejdet i 1684. Endelig blev de fastsatte regler vedrørende et høfradrag for manglende høbjærgningsmuligheder ud fra det tilliggende agerland årsag til en forvridning af hartkornsresultaterne, da fradraget faktisk blev givet til de områder der havde ganske gode høbjærgningsmuligheder, selvom det skete meget usystematisk. Alt i alt medførte disse ændringer, at det hartkorn, som blev ansat i 1684, vurderede de områder, der havde de bedste muligheder for animalsk produktion alt for lavt. De blev derfor begunstigede ved hartkornsansættelsen og dermed ved skatteligningen i forhold til de områder, hvor man var afhængig alene af den vegetabiliske produktion.

De senere beregningsregler og ændringer fra hartkornet 1684 og frem til 1688 var aldeles arbitrære og gør hartkornet 1688 endnu dårligere til at vurdere produktionsforhold og muligheder ud fra det omtalte hartkorn, som blev beregnet i 1684. For at rette op på disse konstaterede skævheder i hartkornsbe-
regningen, har jeg konstrueret begrebet produktionsværdi. Dette begreb burde nok for klarhedens skyld benævnes den mulige produktionsværdi. Denne produktionsværdi er et samlet udtryk for de enkelte jordklassers værdi i sjællandske kvadratalen, hvis de alle omregnes til den bedste jord, samt for den ansatte hø, græsning og oldens værdi, når det ligeledes omregnes til den tilsvarende værdi af den bedste jord i sjællandske kvadratalen. Der indgår ikke nogen hvileberegning i produktionsværdien, da den hvilende jord er anset for at have en ganske høj produktionsværdi, også i hvileperioden, og for at rette op på den alt for lave vurdering af eng- og græsningsarealer.

Denne nye værdienhed er altså et bedre vurderingsgrundlag

Taxeer Mendens Afgift/ Om Jordens Gøddet.		Naar de hvor mange Aar Jor- den saaes oc byller:		Indehober Udi Sølandst gøddras Aars:	Beregning til Udsæd i alle Mar- ter:				
		Quart	Poster		Fand.	Rp.	Sk.	oib.	p.
J. 1. Jacob P. 1. 1. 1.		6							
Kroster, Søge		6							
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	1		3930				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.					10350				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.					21415				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.					19308				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.					5622				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.					19445				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		97873				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		1137				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	12		2433				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	12		62044				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	11		2687				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		12705				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		4345				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		4727				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	12		11544				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	12		9244				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		5251				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		7205				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		2765				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		2984				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		3020				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		48820				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		14421				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		2287				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	6		5265				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		10745				
Aarsct, m. m. h. i. j. v. i.		2	9		20591				
Alle Decisionen om Aarsct, m. m. h. i. j. v. i. 87									
Udsæd i alle Mart									10 0 1 1 0
Udsæd i alle Mart									8 5 2 2 0
Udsæd i alle Mart									2 0

Figur 3. Eksempel på indførelse i konceptmodelbog for gård nr. 1. i Hastrup by. Hastrup sogn, Sallinge herred. Rtk. 312.2001. Konceptmodelbog for Sallinge herred.

Handwritten signature or name at the top of the page.

430

Karlha Eng naar Dangene ere indelugt af		Karlha Gefang saa Ofver dreff oc Englid	Eftad til Herlighed Ewins Draf den. Terve- stier oc stey.	Commission Taxt udi Hart Korn begnede:	Var efters udi den Gam- mel Matricul.	Proprietar.
Maest. Det Ho. No.	Meste Foder.			Lend. St. fr. sk. P.	Lend. St. fr. sk. P.	
9	9					
		227861-16-0-0-2-2		1 1 1 2 3		
		16-3-1-2-3		3 5 0 2 2		
		50801 2-12-1-1		5 3 1 2		
		154158 00-00-1		4 1 2 2 1		
		37577920-0-2-1		1 3 1 1		
		3 Mangrup gdt for		7 1 2 2		
		1 Mangrup gdt for		2 0 0		
		Andet gdt for		3 8		
				11 0 2 2		
		Cara for Gernunge		5 2 0 0		
				7 0 2 2		
		Sum		10 2 0 0		
		1/2 1/2		2 0		
		Andet gdt for		1 0 0 0		
		Sum af gdt for		10 2 0 0		
				7 1 0 0		
		Cara for Gernunge		12 7 2 1		
				6 1 2 2		
				17 1 0 2 3		
				1 1 2 0		

Figur 3. (fortsat)

end 1684 hartkornet, selvom en nøjagtig opsplitning mellem animalsk og vegetabilsk produktionspotentiale af produktionsværdien ikke er mulig. Det sidste forhold har gjort det nødvendigt udover produktionsværdien, der udgør hovedgrundlaget for undersøgelsen af forholdene indenfor landbruget på Fyn i 1682, at vurdere de enkelte landbrug ud fra en relativ vurdering af de ansatte vurderinger af eng og overdrev. Den samlede vurdering er resulteret i, at Fyn er blevet inddelt i seks produktionsøkonomiske kategorier.

De undersøgte landbrug på Fyn i 1682

Undersøgellesområdet omfatter Fyn med tilliggende øer bortset fra Langeland og Ærø. I dette område indgår ifølge modelbøgerne 10435 enheder, som jeg har inddelt i grupper efter størrelsen af produktionsværdien $-\frac{1}{3}$ hvile. Hvilefradraget er indregnet af hensyn til sammenligneligheden med den af Henrik Pedersen anvendte gruppeinddeling i »De danske Landbrug 1688«, mens analyserne iøvrigt gennemføres på grundlag af produktionsværdien uden hvilefradrag. Ialt var der 7370 enheder i de størrelseskategorier, der normalt henregnes som gårde. Desuden var der 603 enheder i størrelsen mellem $\frac{1}{4}$ og 1 td. hartkorn, 942 enheder mellem 0 og $\frac{1}{4}$ td. hartkorn og 1520 jordløse huse. Ialt altså 3065 huse. Det viser sig endvidere, at næsten ingen fynske landbrug havde mere end en fæster, således at der kan regnes med overensstemmelse mellem antallet af gårde og huse og antallet af familiebrug. Man må dog af den grund ikke søge at sætte lighedstegn mellem antallet af bebyggelsesenheder og de befolkningsmæssige arbejdsressourcer til dyrkning af agerbrugene, da der kunne være store regionale forskelle i traditionerne vedrørende fordelingen på hjemmевærende børn og tjenestefolk samt på anvendelsen af tjenestefolk eller husmænd til det nødvendige lønarbejde. En sammenligning af antallet af bebyggelsesenheder i forhold til det dyrkede areal eller det samlede areal vil derfor let kunne give et skævt billede af de til rådighed værende arbejdskraftressourcer eller andre ressourcer med for den sags skyld i de enkelte regioner.

Jeg har derfor koncentreret mig om at belyse driftsforholdene for de enkelte brug ud fra det korrigerede kildemateriales

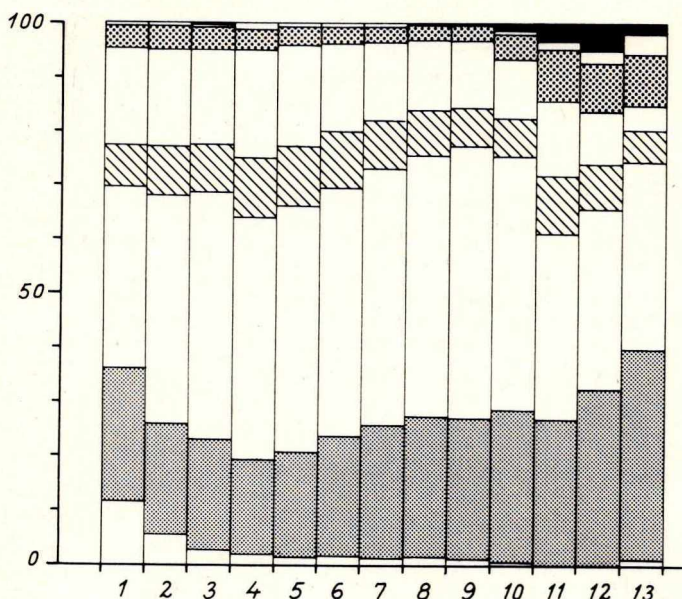
Tabel 1. Oversigt over bedriftsenhedernes fordeling på Fyn i 1682 efter størrelse og opmålingskommissioner.

Størrelse i Klasse pro- duktions- værdi - 1/3 hvile	Klasse nr.	Antal brug:				
		på hele Fyn	opmålt af nyborgske kommis- sion	opmålt af assenske kommis- sion	opmålt af trygge- vældeske kommis- sion	opmålt af kron- borgske kommis- sion
Jordløse huse		1520	668	805	4	43
0-1/4td.	1	942	343	502	39	58
1/4-1td.	2	603	264	263	36	40
1-2td.	3	403	151	180	46	26
2-4	4	1160	559	416	148	37
4-6td.	5	1820	966	633	133	88
6-8td.	6	1624	739	715	106	64
8-10td.	7	1107	398	609	53	47
10-12td.	8	544	191	308	16	29
12-16td.	9	468	124	326	9	9
16-30td.	10	152	32	109	5	6
30-50td.	11	50	24	18	7	1
50-100td.	12	34	16	17	0	1
ov. 100td.	13	8	4	3	0	1
Total		10435	4479	4904	602	450

Tabel 2. Gennemsnitsfordelingen på Fyn i 1682 af de enkelte vurderingskategorier i procent af produktionsværdien.

	%								
	Årlig	1.sort	2.sort	3.sort	4.sort	Hø	Græs	Olden	Total
Hele Fyn	1.3	23.6	45.8	9.3	15.0	3.8	0.7	0.6	100.1

udsagn om dyrkningssystemerne og om de bagved liggende geografiske ressourcer. Af tabel 1 fremgår fordelingen af de fynske landbrug på 13 forskellige klasser efter størrelse og af tabel 2 fremgår gennemsnittet for hele undersøgelsesområdet af

Figur 4. Værdifordelingen på Fyn i 1682 beregnet ud fra de enkelte bedriftsenheders størrelse i produktionsværdi - $\frac{1}{3}$ årlig hvile til agerjorden. Opdelingen er med baggrund i erfaringerne fra opdelingen i figur 7.3 sket på 13 klasser i stigende orden. Klasserne fordeler sig som følger: Klasse 1 = 0,1-0,25 tdr., klasse 2 = 0,25-1 td., klasse 3 = 1-2 tdr., klasse 4 = 2-4 tdr., klasse 5 = 4-6 tdr., klasse 6 = 6-8 tdr., klasse 7 = 8-10 tdr., klasse 8 = 10-12 tdr., klasse 9 = 12-16 tdr., klasse 10 = 16-30 tdr., klasse 11 = 30-50 tdr., klasse 12 = 50-100 tdr., klasse 13 = 100 tdr. og derover. Vedrørende klasseinddelingen henvises ivotrigt til tabel 1.

For hver af klasserne er angivet procentværdien af hver enkelt vurderingskategori i følgende rækkefølge fra neden i diagrammet: Uskraveret = årlig jord. = 1. sorts jord. Uskraveret = 2. sorts jord. = 3. sorts jord. Uskraveret = 4. sorts jord. = hø. Uskraveret = græsning. = olden.

Kilde: Undersøgelsens datafil IDATA.

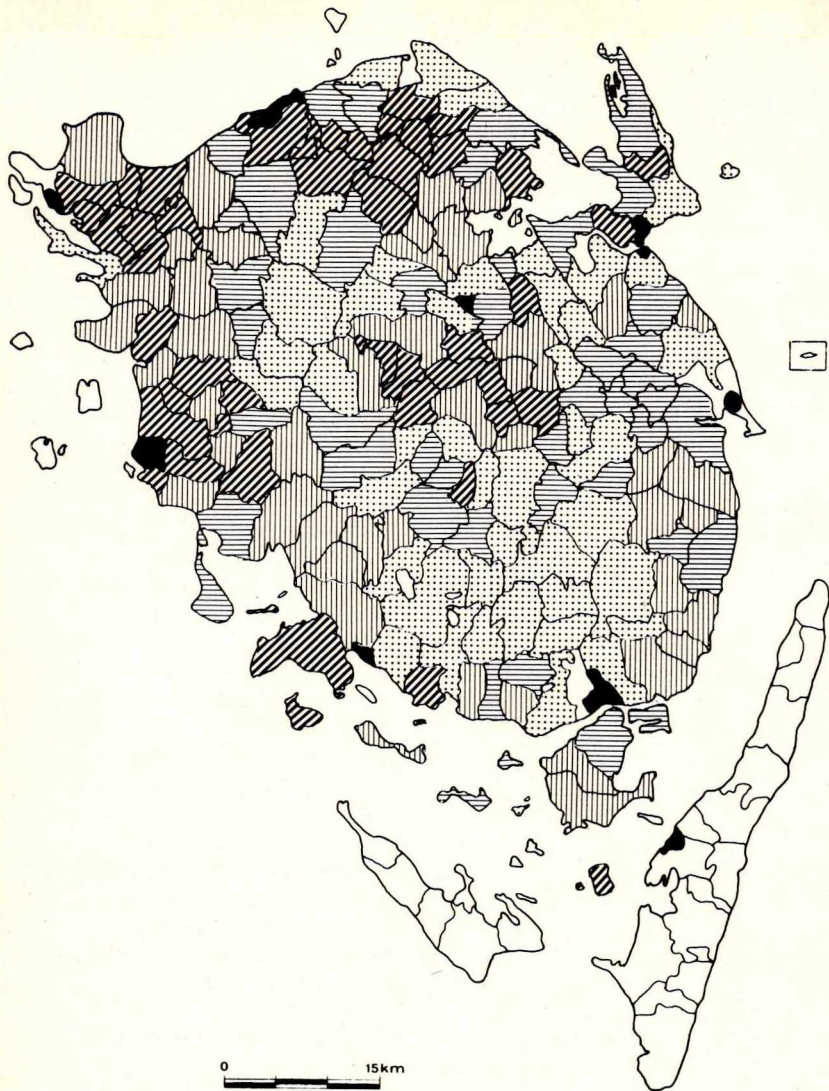
de enkelte vurderede kategoriers andel af den samlede produktionsværdi. Af figur 4 kan fordelingen af de enkelte kategoriers andele indenfor de 13 forskellige klasser aflæses. Det fremgår heraf, at når vi når op til gårdklasserne, så har de

store brug forholdsvis flere af de til rådighed værende ressourcer af eng og græsningsarealer, ligesom hovedgårdene forholdsvis har sat sig på skovene.

Arealudnyttelsen

To forhold indgår i vurderingen af arealudnyttelsen. For det første selve hovedopdelingen af arealet på opdyrket agerjord og uopdyrkede arealer. Dernæst udnyttelsen af den dyrkede agerjord til vegetabilsk produktion årligt, d.v.s. brug/hvile forholdet. Den dyrkede jords andel af det totale areal fremgår af kort nr. 1. Da der ikke findes samtidige kilder til belysning af det totale areal i 1682, har jeg anvendt de af A. F. Bergsøe udarbejdede oversigter fra 1844 som beregningsgrundlag. Gennemgangen viser i grove træk, at den gennemsnitlige opdykningsgrad på Fyn i 1682 kun var på 45%. Endvidere ses det, at der var store regionale forskelle i opdykningsgraden. De mindst opdyrkede områder var at finde i det sydøstlige Fyn samt i fire sogne i det centrale Fyn og i nogle få kystsogne. Blandt de områder, der var bedre opdyrket end gennemsnittet, var sogne i Båg, Vends og Skam herreder samt sogne i et bælte på østkysten fra Nyborg og ned til Svendborg og Tåsinge. Selvom Fyn i 1682 gik for at være en af landets bedst opdyrkede regioner, lå altså alligevel meget store arealer udyrkede hen som skov og overdrev.

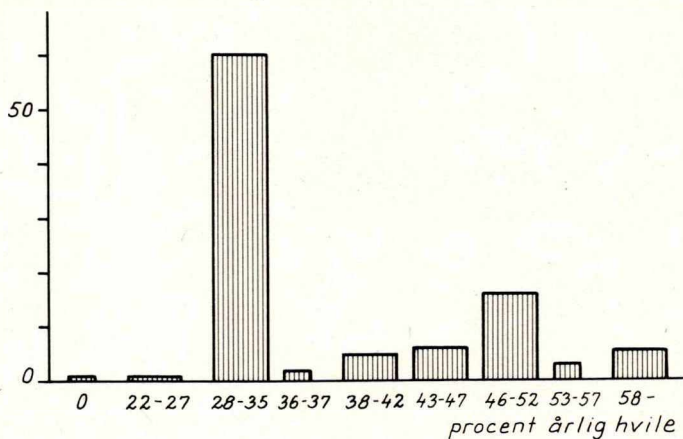
Ser vi dernæst på udnyttelsen af de dyrkede agerarealer fremgår den beregnede årlige hvile ved hartkornsberegningen 1684 af figur 5 og kort nr. 2. Det er her atter nødvendigt at påpege, at da denne oversigt sker ud fra en beregning af den årligt hvilende jord ud fra vangeskifternes rotation, er det kun de grove træk vedrørende forskellene i udnyttelsen af agerjorden, som kan påvises. Gennemgangen viser, at en rotation, hvor en tredjedel af agerjorden lå brak hvert år, var den dominerende rotationsform på Fyn, men at der, først og fremmest i den vestlige del af Fyn i Båg og Vends samt de vestlige dele af Skovby og Odense herreder, eksisterede andre rotationssystemer, der alle gav en større årlig hvile end 33⅓% og hovedsagelig varierede med en årlig hvile på 40–60%. Kun en tredjedel af det totale fynske areal udnyttedes derfor årligt til vegetabilsk produktion, mens de to tredjedele lå hen til anvendelse for den animalske produktion.

Kort nr. 1. Oversigt over det dyrkede areal i 1682 i procent af det totale areal. De udfyldte sogne er ikke medtaget i oversigten. Medianen er 48,95%.

	23,0–40,6% af totalarealet
	40,7–48,9% af totalarealet
	49,0–55,8% af totalarealet
	55,9–80,9% af totalarealet

procent af
det samlede antal ejerlav

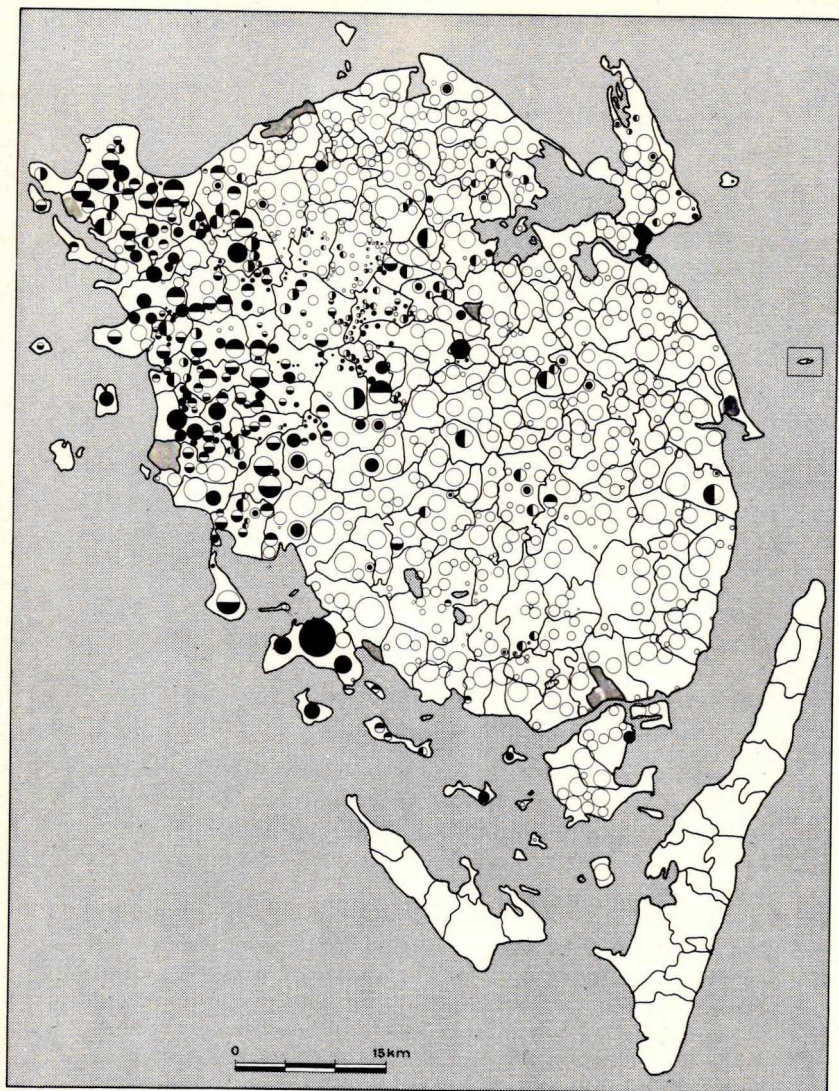

Figur 5. Frekvensfordeling af ejerlavene efter årlig hvile.

De seks forskellige produktionsøkonomiske kategorier i fynsk landbrug 1682

I forsøget på at samle de konstaterede forskelle op til en samlet vurdering af forholdene for det fynske landbrug bliver det nødvendigt at finde et forenklet og troværdigt udtryk for de enkelte regioners erhvervsmuligheder ud fra deres produktionspotentiale.

Først skal forholdene skildres, således som de tog sig ud i 1682 med den da eksisterende teknologi. Ved skabelsen af et samlet udtryk er det nødvendigt at fastholde agerjordens bonitetsfordeling som et grundelement. Desuden er det nødvendigt at tage hensyn til den relative fordeling af den undervurderede værdi af hø og græsning. Jeg har her valgt at dele op i to kategorier: 1. Hø- og græsningsansættelsen er lig med eller over gennemsnittet for hele Fyn. 2. Hø- og græsningsansættelsen er under gennemsnittet for hele Fyn. Herved fremkommer den i tabel 6 viste fordeling af de 180 undersøgte fynske sogne i seks forskellige produktionsøkonomiske kategorier. I Tabel 7 ses den valgte nummerering af de seks kategorier.

Kort nr. 2. Oversigt over ejerlav på Fyn med mere end en tredjedels årlig hvile på agerjorden.

● 36-37% årlig hvile	● 48-52% årlig hvile
● 38-42% årlig hvile	● 53-57% årlig hvile
● 43-47% årlig hvile	● 58% årlig hvile og derover

Tabel 6. Oversigt over fordelingen af sogne på seks produktionsøkonomiske kategorier. Baggrunden for de anførte tre bonitetsgrupper.

Ansættelse af hø og græsning	Bonitets-gruppe 1	Bonitets-gruppe 2	Bonitets-gruppe 3	Total
Lig med eller over middel	15	37	26	78
Under middel	30	53	19	102
Total	45	90	45	180

Tabel 7. Oversigt over rækkefølgen og nummereringen af de seks produktionsøkonomiske kategorier

Ansættelse af hø og græsning	Bonitets-gruppe 1	Bonitets-gruppe 2	Bonitets-gruppe 3
Lig med eller over middel	1	2	5
Under middel	3	4	6

Den bedste produktionsøkonomiske kategori vurderes da til at være kategori 1 med ialt 15 sogne, da denne kategori ligger i bedste bonitetskategori samt har hø- og græsningsmuligheder lig med eller over det fynske gennemsnit.

Herved skulle denne kategori have de absolut bedste muligheder for såvel vegetabilsk som animalsk produktion.

Den næstbedste kategori bliver kategori 2, idet det vurderes, at hø og græsningsmuligheder lig med eller over middel og den deraf følgende mulighed for animalsk produktion, der var så væsentlig for datidens landbrug ikke alene i sig selv, men også for den vegetabiliske produktion via gødningstilskuddet, opvejer den bedre jord i kategori 3, der mangler mulighederne for en omfattende animalsk produktion.

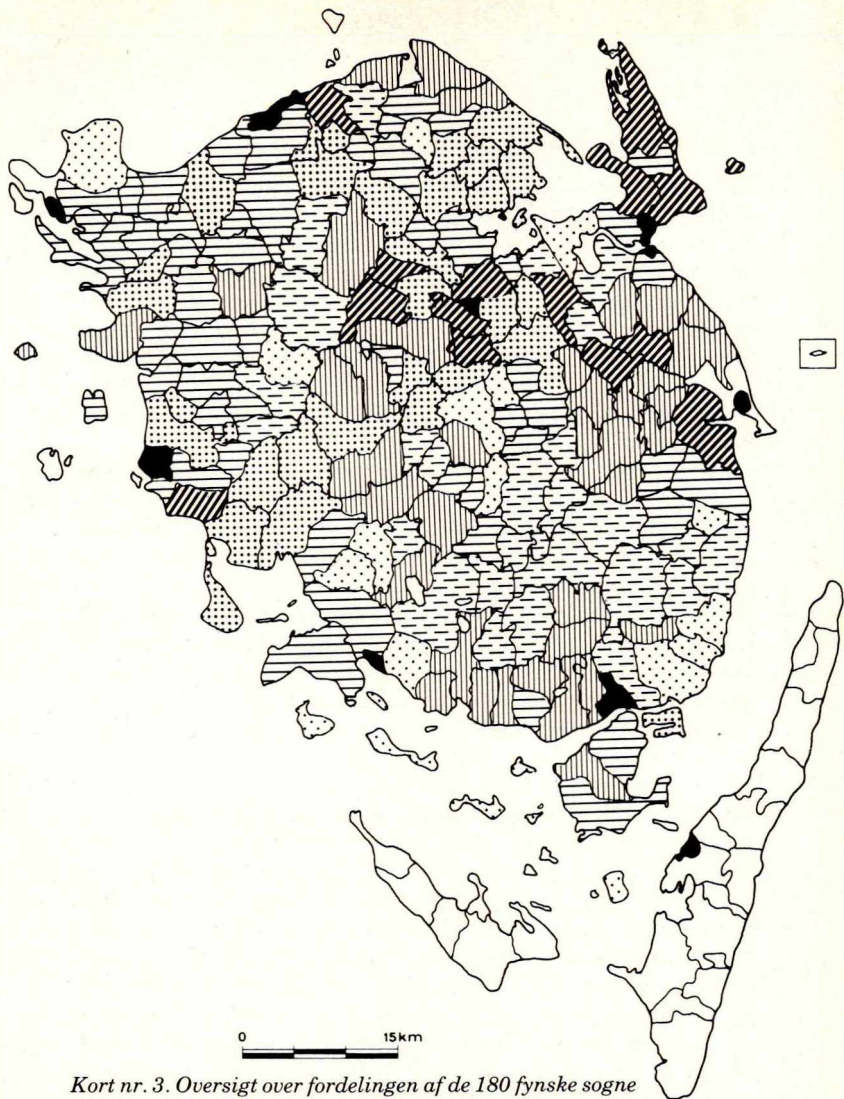
Kategori 3 vurderes som den tredjebedste kategori efterfulgt af kategori 4. Disse to kategoriers indbyrdes placering afgøres alene af forskellene i bonitet. Derimod vurderes agerjordens bonitet i kategorierne 5 og 6 til at være så dårlig, at disse to kategorier må placeres sidst i rangfølgen og således at

forskellen i mulighederne for animalsk produktion afgør disse to kategoriers indbyrdes placering.

Fordelingen af de 180 sogne på disse seks inddelinger ud fra sognenes gennemsnit fremgår af kort nr. 3. Efter en nærmere gennemgang af kategorierne kan det konkluderes, at såfremt man opdeler de fynske landbrug i produktionsøkonomiske kategorier efter deres driftspotentialer i 1682 med den da herskende landbrugsteknologi, vil de bedste økonomiske muligheder være tilstede for ejendomme i kategori 1 uanset konjunkturerne, efterfulgt af kategori 3 og 4, såfremt den vegetabiliske kornproduktion havde afsætningsmulighed, mens kategori 2 og 5 var afhængige af gode betingelser for den animalske produktion, og kategori 6 var dårligst stillet under alle tilfælde. Da perioden 1680 til 1813 i de fleste år var karakteriseret af kornproduktionens fremmarch efter afmatning af kvæg og studehandelen i 1600-tallets første halvdel, kvægsygens hærgen i 1740'erne og åbningen af kornmarkedet på England i 1750'erne, vil rækkefølgen for udviklingsmulighederne også være den ovenfor nævnte rækkefølge af de produktionsøkonomiske kategorier.

Dette forhold vil kun kunne dække perioden frem til 1800, da udskiftningen og dermed inddragelsen af overdrevsjorden, der som regel var af dårligere jordkvalitet end den hidtil opdyrkede, ændrede balancen alt efter, hvor meget uopdyrket jord der lå hen. De her fremstillede driftspotentialer blev yderligere begunstiget ved, at det nye beskatningssystem, der blev gennemført i forlængelse af matrikuleringen, yderligere som hovedtendens begunstigede de bedst stillede produktionsøkonomiske kategorier.

Når man derpå betragter det fynske landbrugs muligheder i tiden efter 1682, synes driftsindtægten og den økonomiske situation ud fra alle de ovennævnte faktorer at tegne sig lysest for brugerne i kategori 1, efterfulgt af brugerne i kategori 3 og 4, derpå af brugerne i kategorierne 2 og 5 for til sidst at tegne sig dystert under alle omstændigheder for brugerne af landejendomme i kategori 6.

Kort nr. 3. Oversigt over fordelingen af de 180 fynske sogne på seks produktionsøkonomiske kategorier.

- kategori 1. Både vegetabilsk og animalsk produktion.
- kategori 2. Bedst til animalsk produktion.
- kategori 3. Bedst til vegetabilsk produktion.
- kategori 4. Bedst til vegetabilsk produktion.
- kategori 5. Bedst til animalsk produktion.
- kategori 6. Overvejende vegetabilsk produktion.

Nogle hovedtræk i ejendomsstrukturen

Udover de naturgivne ressourceområder, der som nævnt kan opdeles i seks forskellige kategorier, havde også godstilhørsforholdet betydning for den enkelte fæstebondes muligheder. I det følgende skal jeg fremlægge nogle hovedtræk af ejendomsstrukturen på Fyn i 1682. Resultatet af disse undersøgelser viser blandt andet, at godsstrukturen i 1682 var mere løs og åben, end man tidligere har haft blik for, hvad der igen medvirker til at lægge større vægt på betydningen af den godspolitik og den lovgivning, som den tidlige enevælde under Chr. V gennemførte.

De væsentligste dele af denne lovgivning blev netop gennemført i årene omkring 1682, og den medvirkede stærkt til at give de private godskomplekser en langt større økonomisk og strukturmæssig stabilitet i de kommende århundreder, end disse tidligere havde haft. Med lovene af 28. jan. og 16. december 1682 bestemtes således, at hovedgårde, der før 1660 havde nydt anerkendelse som privilegeret adelig sædegård, fremover kunne nyde skattefrihed for hovedgårdens jord, hvis godset iøvrigt havde mindst 200 tdr. hartkorn bøndergods, beliggende indenfor to miles afstand fra hovedgården. I givet fald ydedes skattefriheden uanset godsejerens sociale status. Endvidere blev det senere i lovteksten indskærpet, at bøndergårde, hvis jord var nedlagt og lagt under hovedgårdsjord siden 1660, skulle genoprettes eller ihvertfald skulle der ydes skat af det nedlagte bøndergods' hartkorn. I forlængelse heraf blev det forbudt fremover at nedlægge bøndergårde. Gunnar Olsen fremhævede ganske vist i Hovedgård og Bondegård fra 1957, at nedlæggelsesforbuddet langt fra blev overholdt, og at det måtte indskærpes adskillige gange i de næste et hundrede år, men alligevel viser hans egne tal for nedlæggelserne, at maksimal 1,6% af landets samlede hartkorn blev nedlagt som bondegårdsjord i perioden frem til 1770. Man må derfor konstatere, at nedlæggelserne i hovedsagen blev bremsede ved lovgivningen, og at fordelingen mellem hovedgårdsjord og bønderjord lå fast fra 1680 og frem til slutningen af 1700-tallet.

Den væsentligste hindring for en fastholdelse af de tidligere adelige godsdomæner havde været de mange arvedelinger, som hurtigt spredte, hvad den enkelte godssamler efterlod sig ved sin død. Dette problem hjalp enevælden med til at løse med

lovgivningen vedrørende oprettelse af stamhuse i 1683, der var en videreførelse af de gennemførte regler vedrørende oprettelse af friherreskaber og baronier af 1671. Oprettelse af stamhuse sikrede skatteprivilegierne for de hovedgårde, som kunne opfylde kravene i lovgivningen fra 1682, således at disse ikke igen gik tabt. Privilegierne var at betragte som præmier for godsejernes arbejde med at opkræve og stå inde for de underliggende bønders skattebetaling. Staten ønskede imidlertid, at dette skete med så få godsejere som mellemænd som muligt, ligesom den ikke ønskede en formindskelse af det skattepligtige hartkorn. Resultatet af den samlede lovgivning blev derfor en fastholdelse af fordelingen mellem hovedgårdsjord og bondejord, som denne eksisterede omkring 1680. Samtidig indtrådte der en heftig aktivitet vedrørende køb, salg og mageskifte af bøndergodset blandt godsejerne, der selvfølgelig ønskede at opfylde den nye lovgivnings fastsatte krav for at erhverve og fastholde skattefrihedsprivilegiet. Stigningen i omfanget af ejendomstransaktioner kan alene aflæses i den kraftige vækst i sidetallet for de enkelte år i skøde- og panteprotokollerne sidst i 1680'erne. Den væsentligste faktor i de næste et hundrede års strukturændringer var således ikke nedlæggelse af bøndergårde og udvikling mod stordrift, men derimod godsarronderingen. Denne muliggjorde igen en rationel (set fra godsejernes synspunkt) udvidelse af bøndernes samlede hoveri, samtidig med at landbrugets samlede produktionsapparat blev fastholdt og udbygget i to adskilte sektorer, nemlig hovedgårdene og bondebrugene.

Også for bøndernes økonomi fik denne »strukturrationalisering« af godsdomænerne således en stor og gennemgribende, ja næsten skæbnesvanger betydning.

Vedrørende hoveriydelsen havde denne tidligere udelukkende været afkrævet ugedagstjernerne, der til gengæld så var fritaget for de udskrevne skatter til staten. Den oprindelige forudsætning for at være ugedagstjerner havde været, at bondegården skulle ligge i samme sogn som den adelige sædegård, hvortil hoveriet blev ydet. Der havde i 1600-tallet været en udvikling henimod, at enhver bonde, som faktisk ydede hoveri til en sædegård, blev anerkendt som ugedagstjerner og dermed skattefri, uanset hvor gården lå i forhold til hovedgården. Denne udvikling efter 1600 er et udtryk for adelens dominans over kongemagten, og den medførte altså, at også fjernerelig-

gende bondegårde kunne afkræves ugedagstjeneste (hoveri), men til gengæld blev de så skattefri, således at taberen blev staten. Endelig må det tilføjes, at de eksisterende undersøgelser over hoveriets omfang tyder på, at hoveriydelsen frem til 1650 var forholdsvis beskeden, således at det også for bonden kan have været en rimelig forretning at blive hoveripligtig mod at slippe for skatten.

Alt dette ændredes nu radikalt med enevældens indførelse. Bortfaldet af adelens privilegier betød først og fremmest, at ugedagsbønderne fremover også skulle betale skat samtidig med at de fortsat skulle yde det pligtige hoveri til sædegården (hovedgården). Dette medførte således umiddelbart en stærk forøgelse af alle ugedagsbønders driftsudgifter. Men det medførte endvidere, at den tidligere sammenhæng mellem hoveri og skattefrihed forsvandt, ligesom sammenhængen mellem hoveriydelse og afstand til hovedgården blev endegyldigt brudt. Hermed var vejen så åben for godsejerne til også at afkræve de fjernereboende og tidligere hoverifri skattebønder hoveri. Lovgivningen omkring 1682 og bortfaldet af adelens privilegier medførte således en stærk forringelse af bondestandens stilling på såvel kort som langt sigt.

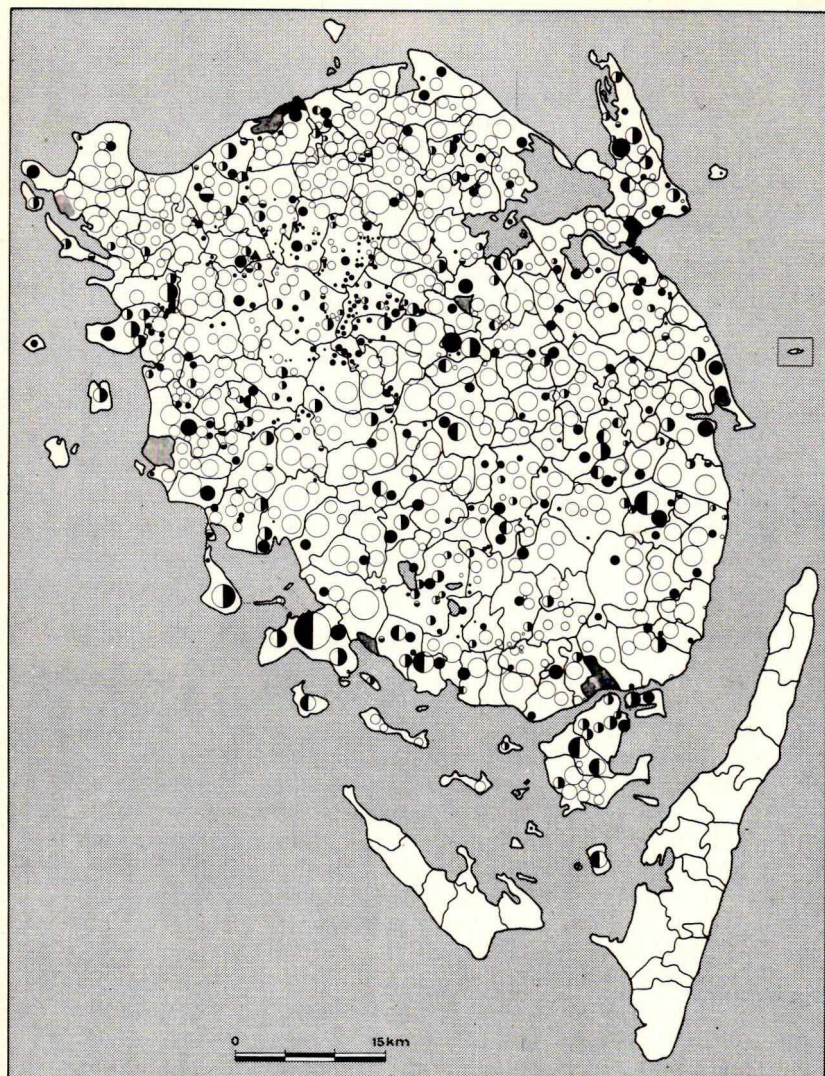
De nye betingelser for at få skatteprivilegium for hovedgårdene og den medfølgende aktivitet for at opfylde disse betingelser gør, at 1682 er et usædvanligt godt år at gennemføre en undersøgelse af ejendomsforholdene på, da vi herigennem kan få klarlagt udgangspositionen, før den nye lovgivning træder i funktion. Modelbogsmaterialets ejeroplysninger giver endvidere den fordel, at vi får et samlet overblik over hele landbrugets ejerforhold på et bestemt tidspunkt, idet også strøgods indgår i oversigten. Der ville ellers opstå mangler ved alene at holde sig til bevarede og indsendte jordebøger for de enkelte godser, der også for godserne kan give dateringsproblemer. Alternativet er en omhyggelig udskrivning og ajourføring af skøde- og panteprotokollernes indhold. Men også her vil der opstå mangler, idet ikke alt gods blev handlet i perioden frem til 1682. Den eneste ulempe ved modelbogsmaterialet er, at man må registrere efter ejerne, således at ejere af flere selvstændigt drevne godskomplekser på Fyn ikke får deres tilliggender fordelt på de enkelte godsers faktiske administrerede tilliggender af bøndergods. Dette er dog i forhold til fordelene en mindre ulempe, da de gamle godsområder jo netop

med den gennemførte lovgivning kunne brydes op til fordel for mere hensigtsmæssige arrangementer.

Undersøgelsen viser, at hovedparten af de fynske ejerlavs gårde i det enkelte ejerlav var delt mellem flere ejere. Hovedparten af hovedgårde og enestegårde havde kun en ejer. De udgjorde ca. 40% af samtlige 1062 ejerlav på Fyn. Af de resterende ejerlav havde 45 ejerlav på to gårde kun en ejer, mens 110 ejerlav på tre gårde og derover kun havde en ejer. Ialt 155 landsbyer (ejerlav) havde således kun en ejer i 1682, mens de øvrige 487 landsbyer i større eller mindre omfang var opdelt mellem forskellige ejere. Kort nr., 4 viser den geografiske fordeling af de fynske ejerlav med kun en ejer. Modsætningsvis kan man derfor ligeledes af kortet se den geografiske fordeling af de ejeropdelte landsbyer, der på kortet fremstår uden signatur i de respektive cirkler. De enkelte cirklers størrelse er udtryk for det enkelte ejerlavs størrelse efter produktionsværdi. Et eksempel på nogle af disse ejeropdelte landsbyer er vist i figur 6, mens opdelingen af samtlige fynske ejerlav i 1682 kan ses i bilaget til min disputats.

Allesø by bestod i 1682 af 30 gårde og 11 jordløse huse. Den var, som det fremgår, opdelt på 12 forskellige ejere med ryttergodset og institutionsgodset Sct. Hans Kloster som de to største lodsejere, efterfulgt af det private gods Dallund i nabosognet Søndersø. Resten af jorden må betragtes som strøgods, således var Anders Nielsen Bøgsvad en købmand i Helsingør, og Elisabeth Muhle var vel af odenseansk afstamning, men boede i 1682 i København. Ejerforholdene i Allesø og de øvrige eksempler er karakteristiske for de større landsbyer på Fyn. Selvom vi mangler nærmere undersøgelser om de nærmere fæstebetingelser på de forskellige godser, er det givet, at det betød yderst forskellige byrder for bønderne under henholdsvis ryttergods, den nærved liggende hovedgård eller som strøgods for en på Sjælland bosiddende handelsborger, selvom de boede i den samme landsby og havde omtrent ens jordtilliggende. Et ejerskifte fra strøgods til en nærvedliggende hovedgård har derfor ofte med de meget upræcise fæstebetingelser været en katastrofe for den enkelte bonde.

For at få et overblik over godsbesiddelsernes nærmere økonomiske muligheder under den nye lovgivning er de enkelte godsers samlede tilliggende og arronderingsgraden blevet undersøgt og indtegnet på kort. (Hele dette materiale for ialt 107

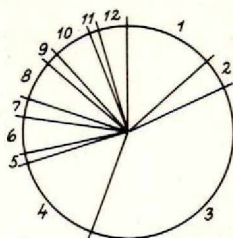
Kort nr. 4. Oversigt over ejerlav med kun én ejer.

- Hovedgårde og enestegårde.
- ⊙ Ejerlav på 3 gårde og derover, som kun har én ejer.
- ◐ Ejerlav på 2 gårde, som kun har én ejer.
- ◑ Ejerlav på 3 gårde og derover, som kun har en ejer udover kirken.
- ⊕ Ejerlav på 2 gårde, som kun har én ejer udover kirken.

Figur 6. Oversigter over ejeropdelingen i 3 udvalgte fynske ejerlav 1682.

Allesø by, Allesø sogn, Lunde herred.

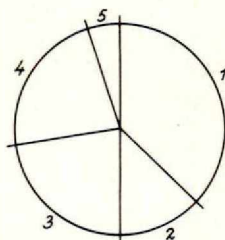
1. Dallund 13,5%
2. Krumstrup 4,4%
3. Ryttergods 38,1%
4. Sct. Hans Kloster 14,6%
5. Vallø 1,2%
6. Sognets præstegård 5,3%
7. Gejstligt gods 2,9%
8. Biskoppen pro officio 5,9%
9. Kirken 2,0%
10. Odense Hospital 5,8%
11. Anders Nielsen Bøgvad 1,2%
12. Elisabeth Muhle 4,3%.

Allesø by, Allesø sogn, Lunde herred.

Glavendrup by, Skamby sogn, Skam herred.

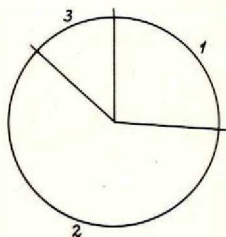
1. Dallund 37%.
2. Kjørup 13%.
3. Ryttergods 22,5%.
4. Ms. Eilert, conrector i Odense 22,6%.
5. Vides ikke 4,7%

Glavendrup by, Skamby sogn, Skam herred.

Beldringe by, Lunde sogn, Lunde herred.

1. Krumstrup 25,9%
2. Ryttergods 61,2%.
3. Sognets Kirke 12,7%.

Beldringe by, Lunde sogn, Lunde herred.

Tabel 8. Oversigt over fordelingen af det fynske jordegods.

8.2.a

Ejerkategori	Areal i tdr. land	Produk- tions- værdi i tdr.htk	Tønder hart- korn	Areal i pro- cent	Produk- tions- værdi i procent	Hart- korn i pro- cent	Produk- tions- værdi i pro- cent af areal
Krongods	41243,4	12926,1	7926,4	16,3	16,1	15,6	62,7
Kirkegods	12402,7	3956,3	2633,5	4,9	4,9	5,2	63,8
Hospitalsgods	3087,5	1047,6	927,4	1,2	1,3	1,8	67,6
Skolegods	1923,4	601,0	276,8	0,8	0,7	0,5	62,5
Adelgods	151892,2	48528,3	30187,0	60,1	60,4	59,5	63,9
Borgerlige	38291,7	12202,6	8518,0	15,1	15,2	16,8	63,7
Bønder	2696,6	867,0	232,9	1,1	1,1	0,5	64,3
Vides ikke etc.	450,9	161,2	-	0,2	0,2	-	71,5
Total for Fyn	252854,6	80378,5	50701,9	99,7	99,9	99,9	63,6
+ Bymæssig bebyggelse	1279,2	438,1	-	-	-	-	
	254133,8	80816,6	-	-	-	-	

9.2.b.

Godset over 100 tdr- pro- duktions- værdi - $\frac{1}{3}$						
hvile	30811,0	10323,3	-		12,8	67,0
Godser						
50-100 tdr.	89179,4	28255,1	-		35,2	63,4
30-50tdr.	28862,1	9057,2	-		11,3	62,8
16-30tdr.	9069,3	2893,2	-		3,6	63,8
under 16 tdr.	3146,8	1035,6	-		1,3	65,8
Godser ialt	161068,6	51564,4	-	63,7	64,2	64,0

Tabel 8 fortsat

Heraf							
Borgerlige godsejere	23750,8	7600,4	-	9,4	9,5	-	64,0
Adeligt strø- gods	14574,4	4564,3	-	5,8	5,7	-	62,6
<hr/>							
Adelsgods ialt	151892,2	48528,3	-	60,1	60,4	-	63,9
<hr/>							
Borgerligt strøgods	4925,5	1528,6	-	1,9	1,9	-	62,1
Købstads- borgere	9615,4	3073,6	-	3,8	3,8	-	64,0
<hr/>							
Borgergods ialt	38291,7	12202,6	-	15,1	15,2	-	63,7
<hr/>							

NB. Angivelsen af de enkelte ejerkategoriens hartkorn i tabel 8.2.a stammer fra Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688. Kbh. 1928.

Ved beregningen af produktionsværdien i procent af arealet er arealet først divideret med to, da der gik to tønder land areal til en tønde hartkorn i 1. sort.

godser er for øjeblikket ved at blive rentegnet i forbindelse med et licentiatprojekt, der har til formål på lignende vis at gøre situationen op omkring 1770, således at nettovirkningen af udviklingen 1682 til 1770 kan påvises.) Hovedopdelingen af den fynske landbrugsjord i 1682 på ejere er vist i tabel 8. I tabel 8a er vist en traditionel opdeling af ejerne på kategorier som krongods, adelsgods, borgerligt ejet gods etc. Dernæst er der i tabel 8b givet en opgørelse over det samme jordegods' fordeling på godser efter hovedgårdens størrelse og på strøgods. Det ses heraf, at godser med hovedgårde ialt ejede 64,2% af det fynske hartkorns produktionsværdi i 1682, og at de borgelige ejere af godser med hovedgårde ialt ejede 9,5% af det fynske hartkorn. Endvidere var 5,8% adeligt ejet strøgods og 5,7% borgerligt ejet strøgods, således at ialt 11,5% af den fynske landbrugsjords produktionsværdi i 1682 var strøgods.

Endvidere ses det, at jordtilliggendet til strøgodsset gennemsnitligt var ringere end jordtilliggendet til samlede godsdomæner, når man ser på produktionsværdien i procent af arealet.

Der var således i 1682 endnu en betydelig mængde strøgods sammen med en stor mængde spredtliggende institutionsgods tilbage på Fyn, idet kun de nævnte 64,2% af produktionsværdien ejedes af samlede godser. Heraf var 4,9% af den samlede produktionsværdi endvidere ejet af smågodser uden nogen mulighed for at erhverve sig de nye skatteprivilegier. Hovedparten af de tilbageværende 60% var endvidere, som påvist, bøndergårde der lå spredt mellem andre godsejeres og institutioners bønder i den enkelte landsby, ligesom en varierende del af det enkelte godsdomænes bønder lå mere end to mil fra deres hovedgård. Ejendomsstrukturen var derfor endnu i 1682 på Fyn mere åben og differentieret end man normalt har haft indtrykket af. Dette forhold må igen have betydet en hel del for de enkelte bønders muligheder for at forhandle rimelige fæstevilkår igennem overfor deres godsejer. Muligheder som udviklingen i den kommende tid ud fra den nye lovgivning lukkede af for, idet mine undersøgelser synes at vise, at det var de eksisterende hovedgårde med et hovedgårdstilliggende på 30 tdr. hartkorn og derover, der havde fremtiden for sig og i den kommende tid kunne erhverve skatteprivilegiet, arrondere deres godsdomæner og sikre de nye erhvervelser gennem oprettelse af stamhuse, baronier eller grevskaber. Man kan altså noget skarpt sige, at de forringede vilkår, som den fynske bondestand blev udsat for i årene efter 1682 blev iværksat af den nye enevældes planøkonomiske ideer og lovgivning.

Sammenfatning

Ud fra min undersøgelse er jeg som beskrevet nået frem til den konklusion af kildematerialet, at det med de beskrevne korrektioner, er enestående godt til at gennemføre en strukturanalyse af det danske landbrugs produktionsvilkår og muligheder og af dets ejendomsforhold i 1682. Og min praktiske anvendelse af kildematerialet har for Fyn ført til klare og til dels nye resultater vedrørende såvel en differentieret vurdering af de enkelte landbrug og regioner med hensyn til produktions-

muligheder som en påvisning af, at ejendomsstrukturen endnu i 1682 var åben, således at den gennemførte lovgivning vedrørende ejendomsforholdene under den tidlige enevælde kan tillægges større betydning for den efterfølgende udvikling end hidtil antaget. Er lovgivningen årsagen til den større samling og arrondering af godsdomænerne, er den endvidere årsagen til, at en effektivere udnyttelse af landboklasserne, herunder af bønderne, kunne finde sted fra godsejernes side i de første to tredjedele af 1700-tallet, særligt her en forøgelse af hoveriet. Man fremmede altså hovedgårdenes økonomi på bekostning af bøndergårdene, selvom man forbød disse sidstes nedlæggelse. De samlede konsekvenser af henholdsvis produktionsmuligheder og lovgivning kan dog først vurderes, når man ud fra de rejste problemstillinger undersøger den nærmere økonomiske udvikling frem til de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet. Grundlaget for at undersøge denne udvikling kan imidlertid findes igennem en udnyttelse af forarbejderne til Christian V's matrikel.

Ovennævnte artikel er ikke notificeret, da den interesserede vil kunne finde de nødvendige henvisninger i min disputats uden de store vanskeligheder.